

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

XVII. YÜZYILIN ORTASINDA TRABZON EYALETİ'NDE KÖY TERKLERİNE DAİR BAZI GÖZLEMLER
SOME OBSERVATIONS ON THE ABANDONING OF VILLAGES IN TRABZON PROVINCE IN THE MIDDLE OF THE XVII. CENTURY

Yücel DURSUN*

Öz

XVII. asrın ortası itibariyle Trabzon Eyaleti'nin kırsal kesimlerdeki yoğun nüfus hareketliliğini ifade eden hususiyetlerin başında kitlesel karye terkleri gelmekteydi. Aslında bu tarihi olgu Trabzon Eyaleti'ni ziyadesiyle etkisi altına alan dönemin ehl-i örf baskısı, aşırı vergilendirme, Kazak baskınları ve eşkıyalık gibi kronik sorunlarının geniş köylü kitleleri üzerindeki ortak sonucundan başka bir şey değildi. Nitekim söz konusu sorunların ağırlığını iyice hissettirdiği 1651 yılında Trabzon Eyaleti'nin genelinde 12 ayrı köy yerleşiminin terk edildiği anlaşılmaktadır. Trabzon kadı sicillerinde yer alan ilgili belge serisi ehl-i örf baskısı ve Girit kuşatması nedeniyle sıklaşan vergilerden kaçma eğiliminin ise bu süreci başlatan başlıca sebepler olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan karye terklerinin bölgede belli bir nüfus kaybına sebebiyet vermekle birlikte bu köylerin önemli bir kısmının bilinçli bir şekilde ve vergiden kaçma amacıyla boşaltıldığı dolayısıyla da karye terklerinin yerleşim yapısı üzerinde nispeten geçici bir etki bıraktığı gözlemlenmektedir. Terk edilen beş karyesi ile eyalette en ön sırada gelen Yomra Nahiyesi bu durumun tipik örneklerinden biridir. Buradan hareketle nahiyeye eyaletin diğer bölgelerinde yaşanan benzer vakaların niteliği de dikkate alınarak bu makalenin üzerine eğildiği bölge olarak seçilmiştir. Bu çerçevede köylülerin karye terkleri bağlamında tepkileri, tutum ve beklentileri izah edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın diğer amaçlarını ise kadı sicilleri ışığında gerçek sebepleri ile karye terklerinin bölgenin yerleşim ve nüfus yapısına etkilerinin tespiti oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Köy Terkleri, Trabzon Eyaleti, XVII. Yüzyıl, Yomra Nahiyesi.

Abstract

Massive village abandonment was one of the principal characteristics of mass population mobility in the rural areas of Trabzon Province in the middle of the XVIIth century. Actually, this historical phenomenon was the very representation of the common cause of chronic problems prevalent in the Trabzon Province, such as administrative officers' pressure, excessive taxation, Cossacks raiding, and banditry, which in turn affected the scores of villagers in this era. It is realized that 12 different villages were abandoned in Trabzon Province in 1651, when the seriousness such problems was experienced noticeably. However, the relevant documents series in Trabzon court records indicate that local administrative officers' pressure and flight from frequent taxation because of Girit siege were the most significant reasons which started this process. Although abandoning the villages paved the way for population decrease in the region, it is observed that this had temporal effect on the settlement patterns because most of these villages were abandoned by villagers consciously and collectively for escaping taxation. The Nahiya of Yomra, one of the first regions with five deserted villages in the province, is a typical example of this situation. Because of this, Yomra was chosen as the topic of this study by considering the characteristics of similar cases taking place in other parts of the province. In this context, it was attempted to explore the villager's reactions, behaviors and expectations with reference to village abandonment practices. Moreover, in the light of the court records' documents, the study provides an explanation for the effects of abandoning villages in accordance with its real causes on settlement and demographic patterns of the province.

Keywords: Village Abandonment, Trabzon Province, XVIIth Century, Nahiya of Yomra.

Giriş

XVI. asır bütün Akdeniz havzasında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da kırsal nüfusun ciddi oranda artış gösterdiği bir dönem olarak kabul edilmektedir. Çağdaş Osmanlı kaynakları ve ilgili literatür ışığında bu çarpıcı artışın Anadolu'nun pek çok bölgesi için kanıtlanabilir bir demografik olgu olduğu anlaşılmaktadır¹. Öte yandan aynı yüzyıl boyunca köy yerleşmeleri ve kırsal ekonominin yakaladığı gelişim ivmesini klasik Osmanlı devlet düzeni taşrada tesis etmeye çalıştığı güçlü bir merkezi otorite ve refah anlayışı ile desteklemekteydi. Osmanlı yönetim mekanizmasının tahrir geleneği ile imparatorluğun Trabzon Eyaleti gibi dağlık bölgelerinde dahi işletmeye özen gösterdiği bu siyasetin tezahürleri tapu-tahrir defterleri ve kadı sicilleri üzerinden izlenebilmektedir. Ancak XVI. asrın sonlarından itibaren imparatorluğu etkilemeye başlayan askeri, idari ve ekonomik sorunlar yumağı imparatorluk tarihinde, devlet ricalinin bahsi geçen sorunlara çözüm üretmekte zorlandığı yeni bir dönemin habercisi idi. Dolayısıyla devletin klasik kurumlarının işleyişinde bir takım aksaklıklar ortaya çıkarken, taşrada özellikle de Anadolu'da söz konusu sorunların yansımaları yerleşim ve nüfus yapısındaki uzun süreli ve kalıcı değişimlerle kendisini göstermekteydi. Nitekim birbirleri ile ilintili bir biçimde toprak sistemi ve zirai üretimin zarar görmesi, aşırı vergilendirme, isyanlar, eşkıyalık, güvenlik vb. sorunları muhtevi bu sürecin

* Dr., e-mail: dursunyucel@windowslive.com.

¹ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. İslamoğlu, 2010: 219-255; Cook, 1972: 2-6.

Anadolu'nun kırsal yerleşim ve nüfus yapısında doğrudan büyük bir yıkıma yol açtığı görülmektedir. XVII. yüzyılda nüfusu azalan, terk edilen mamur köyler ve kaybolan kırsal yerleşmeler böylesi bir tarihi gerçeğin en önemli göstergeleri olarak zikredilebilir. Dönem itibariyle Trabzon Eyaleti'ni de etkisi altına alan sorunların sebebiyet verdiği yoğun nüfus hareketliliği, köy terkleri vb. gelişmeler Anadolu'nun diğer kısımlarındaki gibi Osmanlı kanunlarının ve iskân siyasetinin sınırlarını aşan bir tarihi zemin üzerinde hareket etmekteydi. Bununla birlikte Trabzon Eyaleti kendine has coğrafyası, yerleşim özellikleri ve zirai yapısı ile imparatorluk genelinde köy terkleri olgusunun nispeten farklı bir karakter kazanabildiği bölgelerden biri idi. Eyalet köylüsünün köy terkleri bağlamında sergilediği kolektif tutum ve davranışlara dair dikkatleri celp edecek düzeyde muhtevaya sahip arşiv malzemesi konu ile ilgili tarih çalışmaları için bölgeyi ihmal edilmemesi gereken bir çalışma sahası haline getirmektedir.

1. Köy Terklerine Giden Süreç ve Nüfus Hareketliliği

Trabzon Eyaleti, XVI. asrın sonlarından itibaren Anadolu'nun kırsal nüfusunu ve yerleşim yapısını derinden sarsan tarihi olay ve olgular silsilesinin fazlası ile karşılığını bulduğu bölgelerin başında gelmekteydi. Bu çerçevede bilhassa XVII. yüzyıla ait Osmanlı kaynakları eyalet köylüsünün sürekli olarak ehl-i örf baskısı, aşırı vergilendirme ve eşkıyalık gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse bütün kırsal bölümlerinde benzer sorunların sıklaştığı bu asırda eyaletin, artık iyice İstanbul'un denetimi dışına çıkan itaatsiz paşaların, eşkıyaların eylemlerinden ve kargaşaya yol açan usulsüz vergi taleplerinden² etkilenmemiş olması düşünülemezdi³. Öyle ki, söz konusu asra tarihlenen Trabzon kadı sicilleri kesintisiz bir şekilde bahsi geçen meselelere yönelik şikâyetleri, istismarları ve bunların önlenmesine matuf çabaları yansıtan belgelerle doludur. Diğer taraftan bütün bu sorunların ortaya çıkışını XVII. yüzyılın tamamında meydana gelen uzun savaşların ve ekonomik sıkıntıların etkisinden bağımsız izah edebilmek de mümkün değildir⁴.

XVI. yüzyılın sonunda başlayan (1593-1606) uzun ve yıpratıcı Osmanlı-Habsburg⁵, yine aynı dönemde (1578-1590) ve XVII. yüzyılın ilk yarısında (1603-1618, 1623-1639) fasıllar halinde devam eden Osmanlı-Safevi savaşlarının Anadolu köylüsü üzerinde pek çok açıdan olumsuz tesirler bıraktığı bilinmektedir⁶. Savaş alanı ve sefer güzergâhlarının coğrafi yakınlığı da dikkate alındığında özellikle Osmanlı-Safevi mücadelesinin Trabzon gibi önemli bir askeri üs işlevi gören merkezi bölgelerde çeşitli sorunlara sebebiyet verdiği aşikârdır. Seferler dolayısıyla köylüler üzerine yüklenen sorumluluklar, vergiler, bu alandaki suiistimaller, ana ikmal yolları ile güzergâhlar üzerindeki askeri hareketlilik, bölgeye gelen askerler ve eyaletten sağlanan askeri birliklerin mevcut sorunların merkezinde yer aldığı belirlenebilmektedir. Ayrıca kadı sicilleri üzerinden, 24 yıl süren Girit kuşatması⁷, büyük bir yenilgi ile son bulan İkinci Viyana Seferi gibi büyük askeri organizasyonların Trabzon'da oluşturduğu karmaşa ve otorite boşluğuna dair önemli ipuçları elde edilebilmektedir.

XVII. asır itibariyle Trabzon Eyaleti'nde kırsal bölgeleri ve köylüleri etkisi altına alan ehl-i örf baskısı, aşırı vergilendirme ve eşkıyalık gibi dönemin adeta kronikleşen sorunları ile eyalet nüfusunun dağılması, bölgedeki köylerin terki, göç vb. olgular arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisi kurulabilmektedir. Aynı asrın ilk yarısında Trabzon ve civarında kanunsuz vergi taleplerinin sebebi olan beylerbeyi, mütesellim, yeniçeri zabıtları, subaşılardan gibi idarecilerin⁸, diğer taraftan ise dirlik sahipleri,

² Salgun ya da salma olarak bilinen bu gibi vergiler "...kaftan ve nal baha, konak ve göçek ve arpa ve saman bal ve yağ ve sair zahair..." ve benzeri isimlerle anılmakta ve genellikle beylerbeyinin ya da mütesellimin maiyetinin devre çıkması neticesinde reayadan zorla toplatılmaktaydı. Örnek kayıtlar için bkz. *Trabzon Şer'iyye Sicili*, 1831, 79/1, 80/4, 82/6 (Çalışmada Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü kütüphanesinde yer alan Trabzon Şer'iyye Sicilleri kullanılmış olup bundan sonra atıfta bulunulan defterler T.Ş.S. kısaltması ile verilecektir); T.Ş.S., 1832, 6/3. Ancak yukarıda isimleri zikredilen salgunlara olağanüstü şartlar altında sınırlı miktarlarda toplatılması kaydı ve padişah emri ile izin verilebilmekteydi. Hatta Halil İnalıcık 1583 tarihli Trabzon Sancağı Kanunnâmesine dayanarak sancakta benzeri vergilerin beylerce salınmasına müsaade edildiğini dile getirmektedir. Bu hususta geniş bilgi için bkz. İnalıcık, 2012: 170-175. Bütün bunları örnekler bir biçimde Trabzon Eyaleti mütesellimi usulsüz vergi toplatması sebebiyle mahkemeye çıkarıldığında ferman olunmasından ötürü Kürtün ve Maçka ahalisinden "kaftan baha" tahsil ettirdiğini söylemiştir. Söz konusu kayıtlar için bkz. T.Ş.S., 1832, 6/3-5. Öte yandan Trabzon Eyaleti'nde XVII. yüzyılın ortası itibariyle doruğuna ulaşan usulsüz vergi taleplerinin İstanbul'dan peş peşe yollanan üç ayrı fermana ve reayanın dağılmasına rağmen önünün alınmadığı anlaşılmaktadır. İlgili hususlarda devam eden şikâyetler üzerine Trabzon kadısına 1647 yılına ait dördüncü bir ferman daha gönderilmiştir (T.Ş.S., 1831, 82/5-6).

³ Trabzon Eyaleti'nde ehl-i örfün neden olduğu sorunlar ve kanuna aykırı vergi talepleri hususunda bkz. İnan, 2013a: 218-225.

⁴ Bütün bu sorunlar yumağı ve bunların Osmanlı İmparatorluğu'nda neden olduğu değişimler literatürde "Desentralizasyon" terimi ile ifade edilmektedir. Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. İnalıcık, 1985: 283-337; Yücel, 1974: 657-708.

⁵ 1594 yılına ait bir sicil kaydında Trabzon şehri halkının ekserisinin acemi oğlanı, yeniçeri ve sefer ehli olduğu ve sefer nedeni ile şehir sakinlerinin perakende ve perişan bulunduğu belirtilmektedir. Seferlerin ve savaşların şehirlerdeki etkilerini göstermesi bakımından önem arz eden bu kayıt için bkz. T.Ş.S., 1819, 13/3.

⁶ Bu noktada zikredilmesi gereken en önemli sorun Celali İsyandır. Celali İsyancıları hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Griswold, 2002; Akdağ, 2009.

⁷ Girit kuşatmasının Trabzon'daki etkileri ve bu hususta Trabzon kadı sicillerine yansımış kayıtlar için bkz. İnan, 2013b: 275-293.

⁸ Bu çerçeveden bakıldığında yukarıda da zikredildiği gibi ilgili belge serilerinde Müslim-gayrimüslim, köylü-şehirli, muaf-gayri muaf, askeri-reaya gibi toplumun her kesiminden insanları söz konusu sorunun mağdurları olarak görebilmek mümkündür. Ancak yine de

yenicheriler gibi askerilerin ayrıca eşkıyaların reayayı katletmeye (T.Ş.S., 1822, 63/1, 64/1) kadar vardıkları eylemlerinin kırsal kesimde yaptığı tahribat sanıldığından daha büyük boyutlardadır⁹. XVII. yüzyılda kesintisiz bir biçimde devam eden söz konusu sorunların kırsal bölgeler üzerindeki en önemli etkisi ise incelenen belgelerin dili ile "fırar (T.Ş.S., 1832, 69/3), *celây-i vatan* ve *terk-i mesken* (T.Ş.S., 1832, 6/6), *perakende ve perişan* (T.Ş.S., 1831, 82/5-6; T.Ş.S., 1832, 7/1)" şeklinde tanımlanan reayanın dağılması hatta kaçmasıdır. Bütün bunların kitlesel ve bireysel anlamda eyaletteki göç olgusu ve nüfus kaybının başlıca sebebi olduğu anlaşılmaktadır¹⁰. Keza başta Trabzon şehri olmak üzere eyaletin sahil kesimlerini ciddi şekilde yağmalayan Rus Kazaklarının yol açtığı sorunlar da ortadadır. Eyaletin batısından doğusuna doğru -sahil şeridinin neredeyse tamamı- Tirebolu, Yavebolu ve Şarlı (T.Ş.S., 1823, 32/2), Mersin, Karziya ve İspendım Karyeleri (T.Ş.S., 1825, 79/1, 80/1) ile Trabzon şehri ahalisinin bir kısmının farklı zamanlarda Kazak baskınları sebebiyle göç etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Ayrıca Kazakların Tirebolu Kalesi'ni üç gün boyunca muhasara edebilmeleri¹¹, Akçaabat Nahiyesi'nin merkezinde yer alan Karziya Karyesi'ni adı geçen köylerle birlikte sürekli yağmalamaları ve son olarak eyaletin merkezi Trabzon şehrine rahatlıkla saldırebilmelerinin reaya arasında oluşturduğu endişe ve dağılma eğilimi kayda değer düzeydedir. Böylece iyice gün yüzüne çıkan güvenlik zaafının şehrin doğusundaki ve yalılardaki diğer yerleşim birimlerinde de benzer bir eğilimi tetiklediği düşünülebilir ki Kazak Eşkıyasının fırsat buldukça eyaletin hemen her bölgesini tehdit ettiği bilinmektedir¹². Bilhassa Trabzon şehrinin yağmalanmasının ardından sadece kentin değil bölge nüfusunun da dağıldığı rapor edilmiştir. Nitekim H. 1040 tarihli bir fermanla deniz kıyısında yer alan Trabzon Sancağı'nın 1000 avarız hanesi bulunduğu ancak Kazak tehdidinden ötürü liva reayasının perakende ve perişan olduğu zikredilmiştir. Aynı fermanla bu sorun nedeniyle dağılan reayanın avarız ödemeye mecellerinin kalmadığı ve 600 avarız hanesinin nüzül bedeli tahsili için esas alınması gerektiği belirtilmiştir (T.Ş.S., 1827, 96/5). Aşağıda da değinileceği gibi Kazak tehdidinin yoğun bir şekilde hissedildiği sahille bağlantılı coğrafyanın aynı zamanda ehl-i örf baskısına en açık bölgeler olduğu dikkat çekmektedir.

Osmanlı klasik çağının sonlarından itibaren Trabzon Eyaleti'nin kırsal kesiminde can ve mal güvenliğinin sağlanamaması, reaya kadar askerilerin de benzer meselelerden şikâyetçi olması¹³, vakıf karyelerinde dahi köylünün fırar etmesi (T.Ş.S., 1832, 69/4) göç olgusunun ulaştığı boyutları ve mevcut sorunların ağırlığını açıkça gözler önüne sermektedir. Kuşkusuz, köylülerin karyelerinden kaçarak sığındıkları vakıf köylerden de benzer şikâyetlerin ve ciddi bir nüfus kaybının kayıtlara geçirilmesi böylesine bir baskının etkileri hakkında gerçek bir fikir vermektedir (T.Ş.S., 1821-137, 91/2; T.Ş.S., 1825, 100/1-2; T.Ş.S., 1838, 62/6; T.Ş.S., 1841, 17/2; T.Ş.S., 1846, 101/3, 107/1; T.Ş.S., 1847, 23/4; T.Ş.S., 1849, 67/1-2-3-4, 68/1; T.Ş.S., 1853, 110/1-3)¹⁴. İncelenen bölge olması hasebiyle merkezini Yomra Nahiyesi'ne tabi vakıf köylerden Samaruksa'nın meydana getirdiği cibayeti H. 1030 yılında iltizamla elinde bulunduran Ali b. Mustafa'nın mahkemede nice köylünün fırarından ötürü tamamıyla zarar ettiğini belirtmesi konu açısından kayda değerdir (T.Ş.S., 1821-137, 91/2)¹⁵. Bu süreçte katledilen, hanesine zorla girilen, hukuksuzca malı gasp edilen, vergi yükümlülüğünü yerine getirdiği halde fazladan ve usulsüzce vergi tahsil edilen, fırar eden ve ölen mükelleflerin vergilerinin zorla ödettirildiği reayanın şikâyetlerinin hep karyelerini terk etme tehdidi ve tepkisi ile sonuçlanması şaşırtıcı olmamalıdır¹⁶. Trabzon Kazası'nın en mamur kırsal yerleşim birimlerinden olup şehre yürüme mesafesinde bulunmasına, yoğun bir kentli ve askeri nüfusu barındırmasına rağmen, Hoc karyesi ahalisinin mahkemeye gelerek eşkıya zulmünden tek kurtuluş çarelerinin köylerinin terki olduğunu dile getirmesi (T.Ş.S., 1821-137, 77/7; T.Ş.S., 1857, 70/2; T.Ş.S., 1862, 125/2), Trabzon beylerbeyi Hasan paşanın huzurunda Of Kazası reayasının bu yöndeki ifadeleri (İnan, 2013a: 204-205) hiç şüphe yok ki benzer bir tepkiyi yansıtmaktadır. Zira mevcut şartlar altında merkezi otoritenin bu sorunlara çözüm

vergi baskısından en çok etkilenen toplum tabakasının yine vergi bağımsızlığı bulunmayan geniş köylü kitleleri olduğu görülmektedir. Zira kanun dışı vergi talepleri doğal olarak bu kaynağın başlıca üreticisi olan ve nispeten savunmasız köylüler üzerinde yoğunlaşmaktaydı.

⁹ Bu konuda ilgili belge serileri esas alınarak detaylandırılmış bir takım değerlendirmeler için bkz. Dursun, 2015: 175-187.

¹⁰ Özellikle aşırı ve kanunsuz vergi tahsili bölge nüfusunun dağılmasına neden olan en etkili unsurlar arasındadır. Bu hususta bkz. İnan, 2013a: 219.

¹¹ Aynı dönemde Tirebolu Kalesi'nin Rus Kazakları tarafından üç gün boyunca muhasara edilebilmesi bu zaafiyetin bir göstergesi olsa gerektir (İnan, 2013a: 203).

¹² Kazak tehdidinin Of Kazası nüfusuna etkileri hakkında bkz. Sezgin, 2002: 153-154.

¹³ Zaman zaman bizzat yenicheriler ile acemi oğlanlarının da usulsüz akçe taleplerine -yoklama akçesi gibi- maruz kaldıkları ve bu durumdan şikâyetçi oldukları tespit edilebilmektedir. Örnek bir kayıt için bkz. T.Ş.S., 1834, 50/7. Yine Akçaabat Nahiyesi karyelerinde yenicherilerin kul akçesi gibi usulsüz vergi taleplerine dair bkz. T.Ş.S., 1849, 70/4. Aynı dönemdeki sarıca-sekban ve yenicheri çekişmesi hakkında bkz. İnan, 2013a: 232-233.

¹⁴ Trabzon kadı sicillerinde Trabzon'daki yenicheri zabıtlarının Evkaf-ı Hatuniye karyelerine müdahalede bulunarak nefer başına kırkar akçe ve fukara reayadan ise emval toplattığı tespit edilebilmektedir (T.Ş.S., 1825, 100/1-2).

¹⁵ Samaruksa cabilerinin de bizzat kanunsuz faaliyetlerde buldukları ve eşkıyalarla birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır (T.Ş.S., 1821-72, 39/4).

¹⁶ Köylülerin vergi suiistimallerine ve eşkıya zulümlerine karşı resmi makamlara köylerini terk etme tehdidinde buldukları bilinmektedir (İnalçık, 1993: 135-136).

üretmekte zorlandığı ve çaresiz kaldığı anlaşılmalı eyalet idarecileri ile kalabalık maiyetlerinin, hayat pahalılığının¹⁷, kıtlık ve salgın hastalıkların¹⁸ bizzat tehdidin kaynağını teşkil ettiği belirlenebilmektedir. Bu gibi durumlarda yukarıda da zikredildiği üzere firar ve göç hatta karyelerin tamamen terki reaya için bir tercihten ziyade zorunluluk halini alabilmekteydi.¹⁹ Kaldı ki, Trabzon Sancağı Kanunnâmesi'nde bölgenin zirai üretim açısından çetin şartları ile yetersizliğine doğrudan vurgu yapılması ve bu sebeple reayanın dağılabildiğine yer verilmiş olması eyaletin coğrafi koşullarının başlı başına köylüleri göçe zorlayabilen bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır²⁰. Yukarıda nedenleri ve ortaya çıkış şartları ile kısaca değerlendirilen eyaletteki sorunlar yumağının XVI. asrın sonu ve XVII. yüzyılda sürekli olarak bireysel ve kitlesel düzeyde bir nüfus hareketliliğine sebebiyet verdiği görülmektedir.

2. Yerleşim Yapısı, Göç ve Terk Edilmiş Köyler

XVII. asrın başlangıcından itibaren Trabzon Eyaleti'nde kırsal nüfusun düşüş eğilimi gösterdiğini ve bazı yerleşim birimlerinin uzun süreli olarak terk edildiğini düşündüren güçlü kanıtlar mevcuttur²¹. Şüphesiz belli bir nüfus kaybı muhakkak olmakla beraber Trabzon Kazası ve yakın çevresindeki köylerin neredeyse tamamında kesintisiz bir yerleşme sürecinin izleri sürülebilir. Trabzon Kazası içerisinde yer alan Yomra Nahiyesi bu durumun tipik örneklerinden biridir. Zira mevzubahis köylerin terki olduğunda eyalette en ön sırada gelen Yomra Nahiyesi'nin on yılları bulan zaman dilimlerinde nüfussuz kalmış ve adı sanı kaybolmuş iskân merkezlerine tesadüf edilmemiştir. Hatta reaya tarafından boşaltıldığı kayıtlara geçirilmiş karyelerde dahi kısa bir süre sonra köylülerin günlük yaşamlarını sürdürdükleri açıkça belirlenebilmektedir. Hakikaten en erken tarihli Osmanlı kaynaklarında kayıtlı başlıca köy adlarının XIX. yüzyıla ait nüfus defterleri ve vilayet salnamelerinde aynen müşahade edilebilmesi bunun en önemli göstergesidir. Diğer taraftan XVI. yüzyıl tapu-tahrir defterlerinde mezra şeklinde kayıt altına alınmış geçici iskân merkezlerinin XVII. asırda hiç de küçümsenemeyecek bir yerleşim faaliyetine sahne olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'nun köy terklerinin sıklıkla vuku bulduğu bölgelerinde ise nüfusunu kaybeden pek çok eski karyenin aynı isimlerle ancak mezra statüsüyle tapu-tahrir defterlerine kaydedildiği görülmektedir (İnalçık, 1996: 11). XVI. asrın sonu itibarıyla Yomra Nahiyesi'nde bu durumun tam anlamıyla aksi yönünde bir gelişim yaşandığı gözlemlenmektedir. Şöyle ki, 1583 tarihli Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterinin verilerine göre nahiyenin Karadeniz kıyısında bulunan iskân birimlerinin çoğunun ciddi bir biçimde hane esaslı nüfusunu kaybettiği, Yomra vadisinin yukarı kesimindeki karyelerde ise bu anlamda belli bir nüfus potansiyelinin korunduğu tespit edilebilmektedir. Ayrıca nahiyede Sincan Mesahor gibi yeni bir karyenin kurulduğu, 1554 senesinde mezra olan Santa'nın da 1583'te yeni bir karye olarak ilgili tapu-tahrir defterinde yer bulduğu dikkat çekmektedir (Dursun, 2015: 163-172). Yomra Nahiyesi'ndeki Ağrit ve Simona mezralarının birer karyeye dönüşmesi de böyle bir eğilimin XVII. asırda varlığını sürdürdüğünün kanıtı olarak kabul edilebilir. Fakat aynı dönemde nüfus kaybeden ya da terk edilen yöredeki sahil yerleşmeleri ile yüksek vadi köylerinin nüfusunun gelişimi arasında muhtemel gözükken bir tarihi bağ bu husustaki veri eksikliği nedeniyle doğrudan ortaya konulamamaktadır. Bu bağlamda yöre köylerinin yalnızca belli bölgelerinde –sahil kesimi gibi- sürekli olarak yerleşim yoğunluğunun azaldığı ya da her türlü tehlide açık kısımlarının büyük oranda terk edildiği düşünülebilir²².

Trabzon ve civarında silsile halinde köy terklerinin sıklaştığı vergi tahsil edilemeyen tamamen boş karyelerin varlığının kadı sicillerine kaydedildiği bir dönemin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Her ne kadar bölgedeki köy adedi ile kıyaslandığında terk edilmiş karyelerin sayısı sınırlı da olsa aynı dönemde Trabzon Kazası başta olmak üzere eyaletin diğer idari birimlerinde nüfussuz köylerin bulunduğu tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede Trabzon Eyaleti'ndeki zaimlerden ve tımar erbabından H. 1059 ve 1060 yılları bedelleri tahsiline yönelik kadı sicillerine intikal etmiş bir dizi kayıt eyaletteki birçok karyenin terk edildiğini gözler önüne sermektedir. İstanbul'dan söz konusu bedelin tahsili için görevlendirilen Dergâh-ı Âli

¹⁷ Maçka ve Of Kazaları'nda kıtlık, buğday ve arpa gibi temel gıda maddelerinin temini noktasındaki güçlükler hususunda bkz. Bostan, 2012: 100. Trabzon kadı sicillerinde kayıtlı olup köylülerin mevcut durumlarını yansıtan resmi raporlarda kazak eşkıyalığı, ehl-i örf baskısı ve ağır vergi yükü altında ezilmiş reayanın fukara ve maddi imkânlarının son derece zayıf olduğu sıklıkla zikredilmektedir. Bu durumu tasvir eden bir hüküm ve ayrıca meseleyi bizzat müşahade etmiş askeri sınıfa mensup idarecilerin gözünden anlatan güzel birer örnek için bkz. T.Ş.S., 1827, 96/5; T.Ş.S., 1832, 6/6. Ayrıca XVII. asrın ortası itibarıyla askeri sınıf mensuplarının da içinde buldukları ekonomik şartlardan ötürü borçlanma eğilimi gösterdikleri anlaşılmaktadır (İnan, 2013c: 138-143).

¹⁸ Vebanın Trabzon'daki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Jennings, 1993: 27-36.

¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde ağır vergi yükü altında ezilen köylü kitlelerinin toplu halde karyelerini terk ederek yaşam şartlarının daha iyi olduğu bölgelere göçme eğilimi gösterdiği bilinmektedir (İnalçık, 1996: 11-12).

²⁰ Kanunnâmenin metni için bkz. Bostan, 2002: 549-556.

²¹ Anadolu'da Celâli İsyânları ve eşkıyalık gibi sebeplerle terk edildikten sonra iskân edilmeden günümüze ulaşan eski köy yerleşmelerinin bulunduğu görülmektedir (Faroqhi, 2004: 572-573). Amasya örneği için bkz. Özel, 2015: 591.

²² Kadı sicillerine yansımış bir kayıt Trabzon civarında terk edildikten sonra uzun yıllar boş kalmış karyelerin bulunduğunu göstermektedir. Of(?) Kazası'nda H. 1010 yılında terk edilmiş böyle bir köyün yaklaşık 50 yıl sonra H. 1060 yılında yine nüfussuz olduğu kayıt altına alınmıştır (İnan, 2013d: 327).

Kapıcıbaşı Ömer Ağa'nın bu amaçla gönderdiği şahısların zaman zaman tamamen boş karyelerle karşılaşmaları üzerine, yine Ömer Ağa'nın talepleri doğrultusunda mahkemece boş köylerin durumları teftiş edilerek kayıt altına alınmıştır. Buradan hareketle H. 1061 yılında (Miladi 1651 senesi) Yomra Nahiyesi'nde beş (T.Ş.S., 1831, 75/7, 76/2; T.Ş.S., 1832, 14/2, 16/2, 20/7), Akçaabat Nahiyesi'nde iki (T.Ş.S., 1832, 13/6, 20/5), Torul Kazası'nda iki (T.Ş.S., 1832, 2/12, 3/1),²³ Of Kazası'nda iki (T.Ş.S., 1831, 76/1; İnan, 2013d: 327) ve Maçka Nahiyesi'nde (T.Ş.S., 1832, 30/2) ise bir adet olmak üzere toplam 12 adet karyenin terk edilmiş ve harap olduğu anlaşılmaktadır²⁴. Hatta benzer sorunlarla ilgili bir fermada zaimlerin ve tımar erbabının da köylüler gibi firar ettikleri belirtilmiş, kendilerinin reyadan topladıkları mahsul mukabelesinde evleri ile çiftliklerinin satılarak söz konusu zeamet ve tımarların ahara tevcih olunması emredilmiştir (T.Ş.S., 1832, 69/4).

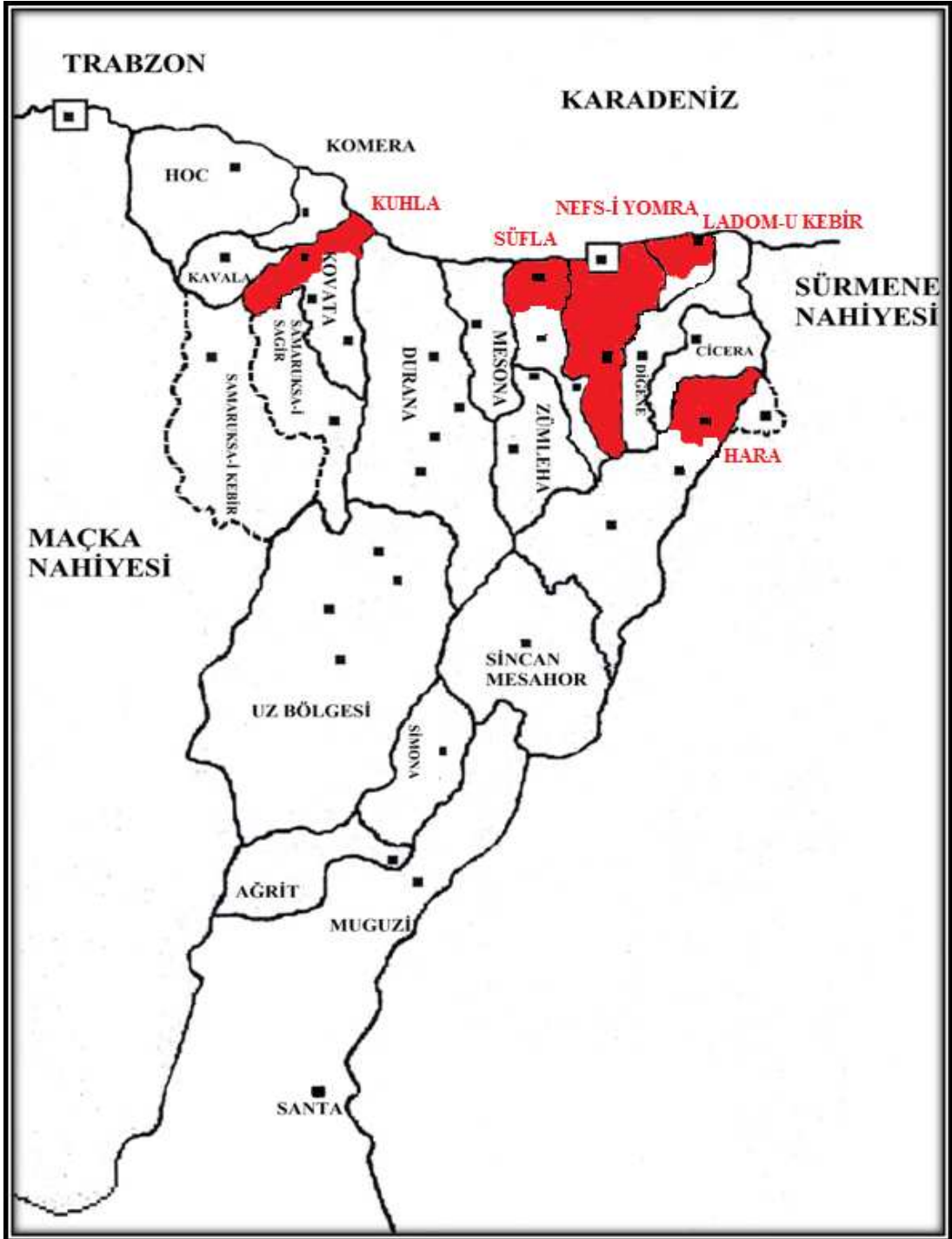
3. Köy Terklerini Yomra Nahiyesi Üzerinden Okumak: Bulgular, Sebepler

XVII. asrın tam ortasında Trabzon Kazası ve civarındaki boş ve harap köylerin büyük bir kısmı Yomra Nahiyesi'nde yer almaktaydı. Trabzon Eyaleti'ndeki diğer idari birimlere kıyasla nahiyeye ile alâkalı sayıca fazla ve muhteva açısından zengin belge serilerine ulaşabilme imkânı bu meselenin hem görünen ve hem de gerçek sebepleri hakkında bir takım değerlendirmeler yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece eyalet genelindeki köy terklerine dair yörede vuku bulan benzer gelişmeler üzerinden daha güvenilir açıklamalar ortaya konulabilir. Bu bağlamda ilgili belgelerin kronolojisi de dikkate alındığında nahiyenin Kuhla-i Kovata (Kuhla) ile Lodom-u Kebir karyelerinin H. 1061 senesinin Muharrem ayında, ardından Varvara -aslında Süfla- köyünün oldukça kısa bir süre sonra Rebiülevvel ayında, Nefs-i Yomra ve Hara karyelerinin de yine aynı yılın Rebiülahir ayında tamamen boş olduğu anlaşılmaktadır. Coğrafi olarak batıdan doğuya doğru Kuhla, Süfla, Nefs-i Yomra, Lodom-u Kebir adlı bu karyelerin hepsinin Karadeniz'e kıyısı bulunduğu görülmektedir. Bu durumun istisnası Hara Karyesi ise Nefs-i Yomra'dan doğuya ve güneye açılan ana karayolu (kervan) güzergâhının Sürmene'ye ve hatta Santa'ya bağlantı noktasını teşkil etmekteydi. İlginç olan bu önemli ve büyük karyenin 14.500 akçelik tımarına "...karye-i mezbur benim tımarım diyen kimse bulunmamakla..." sahip çıkan herhangi bir sipahinin mevcut olmamasıdır (T.Ş.S., 1832, 20/7). Daha da önemlisi nahiyeye merkezini dahi -kervan yolunun ana geçiş bölgesi- yani Nefs-i Yomra'nın (Arsen Karyesi ve mahalleleri) tamamen boş ve harabe olarak tasvir edilmesidir. Dolayısıyla XVII. yüzyılın ortasında Yomra Nahiyesi'ni ifade eden en çarpıcı hususiyetlerden birisi nahiyenin, merkezi geçici de olsa harabe ve terk edilmiş bir yöre olmasıdır.

Harita: XVII. Yüzyılda Yomra Nahiyesi'nin Sınırları ve Terk Edilen Karyeler

²³ Bu karyelerden birisi olan Avliyana'nın 1643 yılında Mavernas adlı bir köyle birlikte yani 1651 yılından çok daha önceleri terk edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aşağı yukarı 10 yıllık bir süreçte Torul'un üç karyesinin boş olduğu görülmektedir (Pamuk, 2009: 124).

²⁴ Bu süreçte Maçka'daki terk edilmiş karyenin adı "Makavla" ya da "Makavala" olarak verilmektedir. Of'un H. 1010 yılından itibaren boş bulunan karyesi ise "Gozoysa" imlâsı ile kayıtlıdır. Fakat ne Maçka'da ve ne de Of'da bu isimleri taşıyan tarihi yer adlarının varlığı bilinmemektedir. Diğer taraftan bugün halâ halk arasında isimleri kullanılan "Makavla" ya da "Makavala" Sürmene'nin meşhur köylerinden iken "Gozoysa" da Akçaabat Nahiyesi'ne bağlı bir yerleşim birimi idi. İhtimal o ki adı geçen köylerin bağlı bulunduğu birimler ilgili kayıtlar tutulurken kâtip tarafından karıştırılmış olabilir. İkinci bir ihtimal de Trabzon'da benzer ya da aynı yer adlarının mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır. Bölgede tımar olarak çeşitli hisselerle bölünen pek çok karyenin bu türden fakat daha küçük "Makavla" ya da "Makavala" ve "Gozoysa" adlı birimlere sahip olma olasılığı Makavala/Maçka ve Gozoysa/Of eşleştirmelerinin doğruluğuna dair bir kanıt olarak kabul edilebilir. Ancak köy terklerinin Trabzon Kazası ve civarındaki hemen her bölgede yoğunlaştığı ve sıklıkla mahkemeye yansıdığı bir dönemde ilk ihtimalin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenden ötürü terk edilmiş karyelerin coğrafi dağılımı belirlenirken ihtiyatlı davranmak son derece isabetli bir yaklaşım olacaktır. Bölgede terk edilen diğer köylere gelince incelenen kayıtlarda bu köylerin isimleri ve bağlı oldukları idari birimler arasında doğruluğu kuşku uyandıracak herhangi bir eşleştirme bulunmamaktadır.

Yukarıda yer alan haritada Yomra Nahiyehi'ndeki terk edilmiş köylerin yöre coğrafyası üzerindeki dağılımı açık bir şekilde görülebilmektedir²⁵. Koyu renkle vurgulanan bu karyelerde dönem itibariyle yerleşimin genellikle genişçe bir kıyı düzlüğüne ve bu düzlüğün nihayete erdiği düşük eğimli tepeler üzerine yayıldığı belirlenebilmektedir. Ayrıca nahiyenin Karadeniz sahiline yakın kesimini doğu-batı doğrultusunda kat eden ana ulaşım-kervan yolu söz konusu köyleri -Kuhla ve Süfla gibi- her türlü tehde açık bölgeler haline getirmekteydi. Trabzon şehrinden başlayıp kabaca kıyı şeridini takip eden bu güzergâh

²⁵ Söz konusu harita Yomra Nahiyehi'nin terk edilmiş karyeleri ve bu nedenle Trabzon Kazası'nda meydana gelmesi muhtemel nüfus kaybı hakkında bir fikir vermesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu yapılırken boş ya da nüfus bulunmayan köylerin bilinen sınırları esas alınmıştır. Şöyle ki, örneğin Nefs-i Yomra'nın mevcut sınırları içerisindeki bütün mahalle ve köylerin -Kocaba hariç- terk edilmiş olduğu -haritaya bakınız- kesin olarak belirlenmemektedir. Zira Nefs-i Yomra; Sotoko, Kocaba, Arsen, Cacano, Mazela, Mahura ve Alanoz gibi pek çok hisseye ayrılarak devlet hizmetinde bulunan görevlilere tımar olarak tevcih edilmekteydi. Bu noktadaki çözülemeyen düğüm ise Nefs-i Yomra üzerindedir. Çünkü adı geçen karyelerin hepsi zaman zaman sadece bu isimle anılabilmekteydi. Dolayısıyla nahiyeye merkezindeki bütün yerleşim birimlerinin terk edilmiş olma ihtimali kesinlik arz etmemektedir. Hara köyü de benzer bir şekilde tek hisseden ibaret değildi. Söz konusu hususiyetler konu açısından daha güvenilir bir çerçeve çizmeye fırsat tanımadığı için harita okunurken bütün bu eksiklikler göz önünde bulundurulmalıdır.

yörenin merkezi konumundaki Nefs-i Yomra'dan güney-doğu istikametine doğru Digene ve Cicera karyelerini de aşarak Hara Karyesi'ne ulaşmaktaydı. Bu çerçevede Trabzon Eyaleti beylerbeyinin sürekli olarak 500 atlı ve adamlı Sürmene Kazası'na devre çıktığını gösteren H. 1083 yılına ait bir kayıt Yomra Nahiyesi'ni Sürmene'ye bağlayan yol üzerinde ve civarında yer alan karyelerde -karye be karye- meydana gelen yıkımın ne denli büyük boyutlara varabileceğini ortaya koymaktadır (T.Ş.S., 1847, 24/1). Zira yüzyıl boyunca önlenemeyen devirler esnasında paşalar, mütesellimler ve bunların kalabalık maiyetleri önce yol üzerindeki Yomra Nahiyesi'ni geçmekte ve muhtemelen, kestirme olup kolay ulaşım imkânı sağlayan kervan güzergâhını kullanmaktaydılar. Tam da bu noktada -haritadan da anlaşılabilceği üzere- şehre daha yakın olan Kuhla karyesinin batısındaki ve nüfussuz yerleşim birimleri ile sınır diğer köylerin komşuları Süfla, Nefs-i Yomra, Lodom-u Kebir ve Hara gibi terk edilmemiş olması son derece dikkat çekmektedir. Her ne kadar terk edilmeseler de örneğin nahiyenin şehre en yakın ve mamur iskân merkezlerinden Hoc'un eşkıya tehdidinde (Dursun, 2015: 184-186), Komera'nın ise kanun dışı vergi taleplerine maruz kaldığı görülmektedir. Bununla beraber pek çok kırsal yerleşim biriminden oluşan Hoc adlı köyler topluluğu ve Komera Trabzon Kazası'ndaki -beylerbeyi gibi- yüksek rütbeli askerilerin ve zengin şehirlilerin bağ-bahçelere, zeytinliklere, çiftliklere malik oldukları ve sıklıkla miri arazi tasarruf ettikleri göde kırsal alanlar arasındaydı (Dursun, 2015: 232-251). Söz konusu köylerin sıradan reaya yanında bu gibi kimselerden ve bekçi, maraba, ortakçı ya da bunların hizmetkârları ile çalışanlarından mürekkep bir nüfus kompozisyonu mevcuttu. Dolayısıyla vergi bağışıklığı bulunan üst düzey askeriler, saygın ve toplumun önde gelen şahsiyetleri ehl-i örf baskısını daha az hissetmiş olmalıydılar ki bu sorunun başlıca kaynağını yine askerilerin kendileri teşkil etmekteydi. Hatta bahsi geçen zümreler adına iş yapıp köle olmayan tarım işçisi ya da bir nevi çiftlik çalışanları konumundaki kimselerin dahi -burada sadece maiyet kavramı kastedilmemektedir- bu sayede savunmasız bir köylüye oranla ehl-i örf baskısına karşı ciddi bir savunma sağlayabildikleri düşünülebilir. Aynı karyelerde yaşayan vergi mükellefi köylülerin durumlarının ise her açıdan hassasiyet arz ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan nahiyenin Durana ve Mesona adlı büyükçe köylerinin adı geçenlere oranla daha engebeli bir arazi yapısına ve nispeten farklı bir nüfus kompozisyonuna sahip olduğu müşahede edilebilmektedir. Nahiyenin doğusunda yer alan Digene ve Cicera karyelerinin de -tıpkı Durana ve Mesona gibi- bu süreçte en azından nüfus kaybetmediğini destekleyecek hiçbir belgeye rastlanılmamıştır²⁶. Kaldı ki Yomra Nahiyesi Trabzon Eyaleti'ni olumsuz anlamda etkisi altına alan dönemin gelişmelerinden nüfusu ziyadesiyle dağılan bölgelerin başında gelmekteydi.

H. 1061 yılında Yomra Nahiyesi'ndeki ve şüphesiz Trabzon Eyaleti'nin belli bölgelerindeki karyelerin özellikle boş ve terk edilmiş bulunması akıllarda bir takım soru işaretleri uyandırmaktadır. Zira kısa bir süre içerisinde nahiyenin nüfussuz köylerinde yeniden yerleşimin varlığını gösteren mülk alım ve satımı, asayiş, arazi anlaşmazlığı, miras vb. hususlarla ilgili kayıtların kadı sicillerinde yer alması söz konusu köylerin gerçekten terk edilip edilmediği sorusunu ön plana çıkartmaktadır²⁷. Böyle bir şüphe aynı zamanda bu köylerin terk edilmesinin nahiyede ve eyalette ciddi bir nüfus kaybına sebebiyet verip vermediğini de tartışmaya açmaktadır. İlk olarak adı geçen karyelerin Ömer Ağa bu köylere adamlarını göndermeden evvel -belki çok daha önceleri- boşaltıldığı dikkat çekmektedir. İlgili belgelerin kayıt tarihleri farklı aylara ait olduğundan söz konusu beş köyün aynı anda mı yoksa bedel tahsilinden kaçış amacıyla Muharrem, Rebiülevvel ve Rebiülahir ayları gibi değişik zamanlarda ve toplu halde terk edilip edilmediği de açık değildir²⁸. Buna rağmen Ömer Ağa'nın ifadelerinin yanı sıra mahkemenin de yapılan araştırma neticesinde, en azından durumdan haberdar kişilerin ifadeleri doğrultusunda aynı karyelerde ziraat yapılmadığını, araziye sahip çıkan kimse bulunmadığını tescil etmesi önemlidir. Ayrıca sipahilerin de kaçması ya da tabiri caizse ortalarda gözükmemeleri köylülerin birbirlerinden haberdar ve organize bir şekilde hareket ettiklerini düşündürmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında hiç kuşku yok ki eyalet köylüsünün yaşadığı yeri bırakıp gitmesinin zaman zaman can ve mal güvenliği için son çare olduğu kadar ciddi bir tepkiyi de yansıttığı ileri sürülebilir²⁹.

XVII. asır boyunca Trabzon Eyaleti'nin genelinde köylülerin ağır şartlar altında yaşamak zorunda kaldıkları açıktır. Ancak miladi 1650-51 yıllarına ait 1831 ve bilhassa da 1832 numaralı Trabzon kadı sicili serinin önceki örneklerine oranla söz konusu olumsuzluklarla ilgili vakalara ve şikâyetlere dair daha fazla

²⁶ Bu derece yoğun bir baskının birbirleri ile bağlantılı ve coğrafi olarak bütünlük arz eden yerleşim birimlerinin hemen hepsini olumsuz anlamda etkilediğine şüphe yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla terk edilmiş karyeler haricindeki diğer köylerin sipahilerinden bedel tahsili hususunda herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır. Lâkin bu durum Digene, Cicera ve daha pek çok karyenin mamur köyler olduğu ya da XVI. asırdaki gibi kayda değer bir nüfus kesafetini barındırdığı anlamına gelmemektedir. Bilakis eldeki veriler aksi yöndeki bir kanaati güçlendirmektedir.

²⁷ Benzer bir düşünce için bkz. İnan, 2013a: 219.

²⁸ İlerleyen sayfalarda aynı dönemde gerçekleştirilen avarız sayımının köy terkleri üzerindeki muhtemel etkilerine ayrıca değinilmektedir.

²⁹ Karye terklerinin ve bu yöndeki tehditlerin, şikâyetlerinin hükümet nezdinde dikkate alınması amacıyla köylüler tarafından bir pazarlık unsuru ya da merkezi yönetime karşı pratik bir yaptırım aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir (Faroqhi, 2008: 302-309).

belge ihtiva etmektedir. Bir başka ifade ile usulsüz vergi taleplerinin ve ehl-i örf baskısının yoğun bir şekilde hissedildiği Maçka, Yavebolu ve Kürtün başta olmak üzere eyaletin neredeyse bütün bölgelerinden bu meseleye yönelik şikâyetlerin en üst seviyeye çıktığı bir zaman diliminde Yomra, Akçaabat, Maçka(?), Torul ve Of(?) gibi yörelerdeki bazı yerleşimlerin terk edilmesi tesadüf olmamalıdır³⁰. Dolayısıyla ehl-i örfün ardı arkası gelmeyen ve önlenemeyen kanun dışı vergi talepleri köy terklerinde birinci derecede etkili bir unsur olarak tanımlanabilir. Dirlik sahiplerinden bedel tahsili ise bu büyük sorunun sadece bir boyutunu ve kadı sicillerine yansıma nedenini teşkil etmektedir. Zira aynı dönemde sayısız köylü şikâyetinin askeri güzergâhların, ulak yollarının geçtiği³¹ Maçka, Torul ya da kolaylıkla ulaşılabilen özellikle Yomra, Akçaabat, Yavebolu gibi yakın yörelerden gelmesi ya da söz konusu yörelerin bu durumdan fazlaca etkilenmesi hiç de sıra dışı bir durum değildir³². Bu aynı zamanda Yomra Nahiyesi'nin yukarıda da değinildiği üzere sahile yakın, ulaşımın kolay olduğu ve ana yol ağının üzerindeki ya da civarındaki köylerinin niçin nüfussuz bulunduğu hakkında fikir vermektedir.

Trabzon Eyaleti'nde meydana gelen köy terklerinin sebeplerine dair kadı sicillerinde azımsanmayacak ölçüde bir belge yekûnu mevcuttur. Bu kapsamda incelenen kayıtlar, masraflı Girit Kuşatması'nı (1645-1669) finanse etme çabası ve bu nedenle devletin reaya üzerine yüklediği fazladan vergilerle Trabzon Eyaleti'ndeki köy terkleri arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisi bulunabileceğini ortaya koymaktadır. Billhassa da ehl-i örf baskısının ve eşkıyalığın kontrol dışına çıktığı bu dönemde reayadan avarız vergisine ek olarak kuşatma sebebiyle bedel-i nüzül türünden vergilerin peş peşe tahsil edildiği görülmektedir. Bu amaçla eyalet genelindeki 610 ve 1 rub avarız hanesinin her birinden 300 akçe bedel-i nüzül ve bu işle görevli mübaşirin ihtiyaçları için ayrıca 50'şer akçe toplatılmasına yönelik H. 1060 tarihli bir ferman Trabzon'a gönderilmişti. Söz konusu fermanla Girit Kuşatması nedeniyle ordunun ihtiyacı için toplanacak H. 1061 yılı nüzül bedelinin aynı yılın avarız vergisinden evvel tahsil ettirilmesi emredilmekteydi (T.Ş.S., 1832, 70/9). Bunun hemen ardından ise yine her bir avarız hanesinden 400'er akçe ile mübaşirin ihtiyaçları için 50'şer akçenin bu kez avarız vergisi olarak mükelleflerden alınması istenilmekteydi (T.Ş.S., 1832, 70/8). Diğer taraftan daha sonra, karyelerden firarların, göçün, vakıf ve muaf köylere sığınma, yeniçeri yazılma eğiliminin doruk noktasına ulaştığı süreçle beraber eyalet genelinde yeni bir avarız tahriri yapıldığı anlaşılmaktadır (T.Ş.S., 1832, 73/6). Bu yeni tahririn sonuçları 1832 numaralı Trabzon kadı sicilinde yer alan H. 19 Rebiülahir 1061 tarihi ile kayıtlı listede görülebilmektedir. Söz konusu listeye göre eyalet genelinde 578 avarız hanesinin bulunduğu kayıt altına alınmış (T.Ş.S., 1832, 74/3) ve Girit kuşatması için H. 1062 senesi nüzül zahiresi bedeli 578 hanenin her birinden 300 akçe ve mübaşirin ihtiyaçları için ise 20'şer akçe olmak üzere toplam 320 akçe olarak belirlenmiştir (T.Ş.S., 1832, 86/1).

H. 1060 yılında Trabzon Eyaleti'nin tamamında mevcut avarız hanelerinin toplamı ile H. 1061 senesindeki eyaletin güncel avarız hanesi yekûnu arasında önemli bir sayısal fark bulunduğu dikkat çekmektedir. Zira kabaca bir yıl gibi oldukça kısa bir süre içerisinde 610 hane ve 1 rub avarız hanesinin³³ 32 hane ve 1 rub eksilerek 578 haneye gerilediği görülmektedir. Söz konusu fark avarız mükellefi nüfusun H. 1060 yılına oranla ya da en azından bu yılda esas alınan muhtemelen daha önceki bir sayımın sonuçlarına göre azaldığını göstermektedir. Öte yandan Trabzon ve civarındaki köylerin sırası ile terk edilmiş olduğunun tespit ve tescil edilme tarihleri H. 1061 yılının Muharrem, Safer, Rebiülevvel, Rebiülahir ve Cemaziyelahir aylarına denk düşmektedir. Eyalet genelindeki avarız mükelleflerinin belirlenmesine yönelik sayım sürecinin ise aynı listede mevcut "...mevukufattan nakil olundu. Tahrîren fi 28 Safer 1061..." şeklindeki ifadede H. 1061 senesinin Safer ayından evvel tamamen sonlandığı anlaşılmaktadır. Yeni sayımın sonuçları incelendiğinde terk edilmiş Lodom-u Kebir karyesinin yarım avarız hanesi ile ilgili listede yer aldığı diğerlerinin ise hiç bulunmadığı göze çarpmaktadır. Bununla birlikte "*Nefs-i Yomra*" -zaman zaman kullanılan şekli ile "*Arsenler maa mahallat*" karyesi-, Süfla ve Hara köylerine söz konusu listede rastlanılmaması bu karyelerin boş oluşunun sayımın çoktan bitirildiği Safer ayından sonra -Rebiülevvel ve Rebiülahir ayları- tescili ile ilişkilendirilebilir. Kuhla karyesine gelince adı geçen köyün genel olarak Kovata

³⁰ XVII. asrın ilk yarısına ait Karaman Eyaleti'nden bir vaka vaktiyle eşkıyalık da yapan sipahi kökenli bir beylerbeyi müteselliminin reaya üzerinde kurduğu baskıyı göstermesi açısından önemlidir. İlgili belgede mütesellimin zulüm hususunda Celâli eşkıyasını dahi geçtiğine vurgu yapılması kanun dışı vergi taleplerinin ve ehl-i örf baskısının reaya üzerindeki tesirlerini bütün gerçekliği ile ortaya koyuyor olsa gerektir. Mütesellimin Karaman'daki faaliyetleri hakkında bkz. Uzun, 2008: 251.

³¹ Trabzon kadısına gönderilen bir fermanla ulak yolu üzerinde oturmamanın zimmîlerin dahi kendi akçeleri ile beylerbeyleri, subaşları ve ehl-i örf tarafından ulak kayığı teminine zorlandıkları zikredilmektedir (T.Ş.S., 1833, 76/1).

³² İşlek yollar üzerinde bulunan -Kuhla ve Süfla gibi- yerleşim birimlerinde sakin köylüler maruz kaldıkları kanun dışı vergi tahsili ve baskısı ayrıca eşkıya zulmü gibi nedenlerle yaşadıkları bölgeleri terk edebilmekteydiler (İnalçık, 1996: 11). Öte yandan köylerini terk eden reayanın kolaylıkla ulaşılabilen bölgelere göçmeyi tercih ettikleri görülmektedir (Griswold, 2002: 39).

³³ Bu arada H. 1060 yılında avarız ve bedel-i nüzül tahsiline yönelik avarız hanesi toplamının güncel olmadığı ve daha önceki bir sayımın sonuçlarını yansıttığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla 610 hane ve 1 rub hane doğrudan H. 1060 senesindeki mükelleflerin -hele ki oldukça karışık bir dönemde- gerçek miktarını gösteremeyebilir.

başlığı altında vergilendirilebilmesi karyenin konu açısından durumunu tespit etmeyi güçleştirmektedir³⁴. Fakat daha sonra da değinileceği üzere bedel tahsili esnasında ortalarda gözükmeyen Kuhla sipahisinin bu amaçla reayadan vergi dahi topladığı bir başka ifade ile yerini yurdunu bırakıp giden karye köylüsünün bir kısmına ulaşıldığı anlaşılmaktadır³⁵. Ayrıca bu süreçte terk edilmediği açık bir şekilde belli olan Yomra Nahiyesi'nin en önemli iskân birimlerinden Komera Karyesi de ilgili listede kayıtlı değildir. Komera Karyesi'nin de aynı yüzyılın erken döneminde ciddi bir usulsüz vergi baskısına maruz kalması, bu sorunun önlenememesi ve köyün üst düzeyli -askeri, şehirli- nüfus yapısı karyenin vergilendirme hususundaki yokluğu hakkında önemli ipuçları olarak telâkki edilebilir³⁶. Dolayısıyla bütün bu karyelerin ne zaman terk edildiğini kesin bir şekilde belirleyebilmek mümkün değilse de ilgili defterde yer almamalarından ötürü söz konusu köylerin hepsinin -H. 1651 yılının Muharrem ayında keşifleri yapılan nüfussuz Lodom-u Kebir ve Kuhla da bunlara dâhildir- sayım sürecinde belki sayımdan önce boşaltıldığı rahatlıkla ileri sürülebilir³⁷. Her halükarda aynı dönemdeki bütün olumsuzluklar kadar Girit kuşatmasının; kanuni ancak sık vergi taleplerinin ayrıca buna yönelik sayımların da en azından köylerin nüfus kaybetmesinde payının bulunduğunu farz etmek yanlış olmasa gerektir.

4. Kolektif Köylü Davranışı Bağlamında Köy Terki Meselesi

Potansiyel nüfus kapasitesi açısından değerlendirildiğinde Yomra Nahiyesi'ndeki beş ayrı karyenin terk edilmesinin ve diğer yörelerde yer alan boş köylerin varlığının hiç değilse vergi tahsili açısından kayda değer bir kayıp olduğu düşünülebilir. Buna rağmen böylesi bir kaybın gerçek bir nüfus düşüşüne dönüşüp dönüşmediği ise hâlâ tartışmaya açıktır. Çünkü hemen her dönemde; köylerin terki öncesi ve sonrasında en azından Yomra Nahiyesi'nin bu beş köyünde yerleşimin varlığına dair su götürmez belge serileri mevcuttur. Ancak ilgili belgelerin daha ziyade askerilerle yakından alakalı bulunması ve söz konusu kayıtlardan sınırlı sayıda nüfus verisi elde edilebilmesi adı geçen karyelerde XVI. yüzyıldaki gibi yoğun iskân faaliyetini destekleyecek düzeyde bir yerleşim olup olmadığı hakkında şüphe uyandırmaktadır. Bununla birlikte nahiyenin terk edilmiş karyeleri ile alakalı kayıtların muhtevasının konu açısından değerlendirilmesi bu iskân birimlerindeki yerleşim sürekliliğinin tespiti noktasında bir takım ipuçlarına ulaşabilmeyi mümkün kılmaktadır. Daha da detaylandırmak gerekirse incelenen kayıtlar belli bir dönem yaygın bir biçimde vuku bulan karye terklerinin nahiyeye karyelerinde bütünüyle ve yılları bulan kitlesel bir nüfus kaybına sebebiyet vermediğini kısmen de olsa gözler önüne sermektedir.

Trabzon kadı sicillerinde Yomra Nahiyesi'nin Kuhla, Süfla, Nefs-i Yomra, Lodom-u Kebir ve Hara karyeleri ile ilgili göz ardı edilemeyecek düzeyde bir kayıt yekûnuna rastlayabilmek mümkündür. Bu yekûn içerisinde değerlendirilebilecek³⁸ belgeler kayıt tarihleri itibariyle karye terklerinin kadı sicillerinde yer bulduğu yıl; H. 1061 öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı guruba ayrılabilir. Böylesi bir ayrımın yapılabilmesi daha doğrusu incelenen kayıtların buna el vermesi dahi tek başına karye terklerinin tetiklediği kısa süreli bir kesintiye rağmen bütün bu köylerde yerleşimin ve zirai faaliyetlerin bilinçli bir şekilde sürdürüldüğünün kanıtı olarak kabul edilebilir. Kabaca H. 1040'lı yıllardan H. 1060'lara tarihlenen Kuhla³⁹, Süfla⁴⁰, Lodom-u Kebir⁴¹ ve Hara⁴² karyeleri ile adı geçen köylerin sakinlerine dair pek çok hüccet ve ilâm bu

³⁴ Daha önce de belirtildiği gibi tapu-tahrir defterlerinde sürekli olarak ve zaman zaman da kadı sicillerinde Şana ve Kuhla köyleri Kovata başlığı altında değerlendirilmiştir. Söz konusu listede Şana ismine rastlanılmaması karyenin yine Kovata adı altında kayıtlı bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenden ötürü Kuhla Karyesi için de aynı hususiyet geçerlidir. Tarihi anlamda Varvara köyünün bir parçası olan Süfla da bu durumdan bağımsız değildir. Ayrıca yine Akçaabat Nahiyesi'nin terk edilmiş karyelerinden İspil ile Zankarya, Maçka'nın(?) Makavele adlı karyeleri söz konusu defterde yer almamakta, aksine -bu konudaki tartışmaya bakınız- Sürmene'nin Makavele köyü bulunmaktadır. Of'ta ise Alano isminde -ki terk edildiği anlaşılmaktadır- avarız mükellefi barındıran iki ayrı köy yerleşiminin varlığı tespit edilebilmektedir. Bütün bu karyelerin listede bulunmamasının Kuhla/Kovata, Süfla/Varvara benzeri bir isimlendirme hususiyetinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını ya da gerçekten sayım esnasında boş olup olmadıklarını tam olarak tespit etmek mümkün gözükmemektedir.

³⁵ Bu sebeple Kuhla'nın, Kovata adı altında deftere kaydedilmiş olma ihtimali yabana atılmamalıdır.

³⁶ Komera ile alakalı böyle bir vakada bu köyü tımar olarak tasarruf eden Kâtip Mehmed adlı şahıs benzer sorunlar nedeni ile karye halkının mağduriyetini bizzat kendisi Edirne'deki Osmanlı ordugâhına kadar taşımıştır. İlgili şikâyetle söz konusu köyün şehre çok yakın olduğu ve bu sebeple beylerbeyi adamlarının, subaşlarının ve yeniçeri zabıtlarının sürekli bir biçimde reayadan usulsüz vergi talep ettikleri dile getirilmiştir. Trabzon kadısına gönderilen fermanla daha önce bu meselenin halline yönelik emirlerin yollandığı, buna rağmen zulmün önünün alınmadığı gibi, yeniçeri zabıtlarının yine ve ayda bir karyeye adam göndererek usulsüz akçe tahsil ettirdiği kayıtlıdır (T.Ş.S., 1822, 73/1).

³⁷ Daha önce de değinildiği gibi bu süreçte nüfussuz bulunduğu tespit edilen Avliyana'nın başka bir köyle birlikte 1643 yılında da boş olduğu belirlenebilmektedir (Pamuk, 2009: 124). Ayrıca yine Of'un(?) ya da Akçaaba'nın(?) terk edilen diğer bir köyünün de 50 yıldır boş bulunduğu daha önce değinilmiştir (İnan, 2013d: 327). Dolayısıyla terk edilmiş köylerin bir kısmının söz konusu sayımlardan çok daha önceleri nüfussuz kaldığı anlaşılmaktadır.

³⁸ İçeriğinde adı geçen köylerde sakin kimselerin yer almadığı kayıtlar bu süreçte dikkate alınmamıştır.

³⁹ Kuhla köyü ve bu köyün sakinleri ile ilgili vergi anlaşmazlığı, mülk ya da miri arazi ihtilafı, mülk satışı gibi hususlar hakkında H. 1061 öncesine ve sonrasına ait sicil kayıtları için bkz. T.Ş.S., 1827, 66/14; T.Ş.S., 1828, 125/8; T.Ş.S., 1831, 55/12, 67/2; T.Ş.S., 1833, 28/7; T.Ş.S., 1835, 38/10.

⁴⁰ Tarafların en azından tekinin Süfla Karyesi köylülerinden olduğu mülk satışı, miri arazi devri ve miras gibi konulara dair köy terklerinin öncesi ve sonrasına tarihlenen kayıtlar için bkz. T.Ş.S., 1827, 43/1; T.Ş.S., 1831, 29/1; T.Ş.S., 1833, 24/4, 91/1.

kanaati güçlendiren ayrıntıları ortaya koymaktadır. Bu çerçevede özel durumundan ötürü nahiyeye merkezi Nefs-i Yomra'ya ayrıca değinmek gerekmektedir. Nefs-i Yomra'yı meydana getiren Arsen, Kocaba, Cacano gibi kırsal yerleşim birimlerine ait olup H. 1061 yılının öncesinde ve sonrasında kadı sicillerine kaydedilmiş hüccet ve ilâmlar mülk satışı, miras ihtilafı, mülk-miri arazi ve değirmen anlaşmazlığı ile güvenlik konularını içermektedir (T.Ş.S., 1828, 85/4; T.Ş.S., 1830, 11/6, 45/12; T.Ş.S., 1831, 8/4, 53/9, 67/2; T.Ş.S., 1832, 97/8; T.Ş.S., 1833, 25/7; T.Ş.S., 1834, 36/12; T.Ş.S., 1835, 49/7; T.Ş.S., 1837, 2/2). Söz konusu kayıtlardan H. 1058 yılına tarihlenen bir belgede de Cacano köyü ya da mahallesinin ahalisinden bahsedilmektedir. Nefs-i Yomra'nın sahil kesimini teşkil eden Sotoko Karyesi ile ilgili belirlenebilen en erken tarihli kayıt ise H. 1066 senesine aittir. Bu belge tarafları Trabzonlu (şehirli) olan ve mülk satışı ile gündeme gelen bir anlaşmazlıkla alâkalıdır (T.Ş.S., 1835, 49/14). Aynı şekilde H. 1062 yılına ait satış sebepli bir mülk ihtilafı Nefs-i Yomra'nın mahallelerinden Mahura ile ilgili en erken tarihli kaydı meydana getirmektedir (T.Ş.S., 1832, 107/4). Dolayısıyla Sotoko ve Mahura köylerine dair H. 1061 öncesine tarihlenen kayıtların mevcut olmaması söz konusu karyelerin tamamen terk edildiği ya da durum böyle ise bunun hangi tarihte gerçekleştiği hakkında güvenilir bir ölçüt oluşturmamaktadır. Zira önemli düzeyde yerleşim faaliyetine sahne olan pek çok iskân biriminden kadı sicillerine oldukça az kaydın yansıyabildiği bilinmektedir ve Nefs-i Yomra ile yakın çevresi bu hususiyetin tipik örneklerinden biridir. Bütün bu kayıtlar en azından H. 1061 sonrası Nefs-i Yomra'nın neredeyse tamamında yerleşime dair önemli ipuçlarının varlığına işaret etmektedir. Kocaba karyesinin bu süreçte hazırlanan avarız defterinde yer bulması ise Kocaba'nın -söz konusu defterin nihai tarihi H. 19 Rebiülahir 1061 iken Nefs-i Yomra'nın sayımdan sonra aynı yılın Rebiülahir ayında boş olduğu belirlenmiştir- terk edilmediğini düşündürmekte ve Nefs-i Yomra'nın daha önce de değinildiği gibi bütün bölümlerinin topluca boşaltılmadığını şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır.

H. Muharrem 1061 tarihli bir kayıt, terk edilmiş olmasına rağmen Kuhla Karyesi sipahisi Mahmud Ağa ve bu karyede toprak tasarruf edenlerle adı geçen karye köylüleri hakkında bilgi vermektedir (T.Ş.S., 1832, 3/3). Tam da bu noktada önem kazanan ilk ayrıntı ilgili kayıta doğrudan Ömer Ağa'nın Trabzon'a geliş sebebine atıfla H. 1059 ve 1060 seneleri bedel tahsili için Mahmud Ağa'nın Kuhla karyesi reayası ile aynı köyde arazi tasarruf edenlerden "*rüsûm-u örfiye*" ve "*hukuk-u şer'iyye*" karşılığında 3000 akçe aldığı belirtilmesidir. Nahiyedeki karye terklerinin gerçek mahiyeti açısından ön plana çıkan ikinci detay ise H. 1061 yılının Muharrem ayında Kuhla karyesini boş bir yerleşim birimi olarak niteleyen belgenin tarihi ile bu belgenin kayıt tarihi arasındaki ortalama on günlük bir zaman farkı sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır. Öte yandan Lodom-u Kebir karyesine ait sicil kayıtlarından biri söz konusu köyün boş bulunuşunun tescil edildiği Muharrem ayının sonlarına -beygir anlaşmazlığı ile alâkalı- bir başka ifade ile hemen sonrasına tarihlenmektedir. Özellikle bu belge nüfussuz ve boş köylerden Lodom-u Kebir'in icmal tipteki yeni avarız listesinde yer almasının hiç de şaşırtıcı olmadığını göstermektedir (T.Ş.S., 1831, 96/7; T.Ş.S., 1834, 32/1). Dolayısıyla Kuhla'nın tamamen nüfussuz olduğunun tespitinden kısa bir süre sonra karye ahalisine ulaşılabilmesi hiç değilse bütünüyle dağılan ya da bu anlamda ortak hareket eden reayanın bölgede bulunuşu, yine Kocaba ve Lodom-u Kebir'in durumları "*karye terkî*" meselesinin niteliğini tartışmaya açmaktadır.

H. 1061 yılı itibarıyla Trabzon Eyaleti'ndeki boş karyelerin varlığını belgeleyen kayıtların bu husustaki en belirgin özelliğini "*...hali ve harabe ve bi-hâsıl olub ziraat ve huraset ider bir ferd bulunmamağla bedeli tahsili mümkün olmadan...*" ve benzeri ifadeler teşkil etmekteydi. Yaklaşık aynı zaman dilimine ait olup günlük hayatın rutin işleyişini vurgulayan ilâm ve hüccetlerin meydana getirdiği kayıt yekûnu ise böylesi ifadelerle çelişircesine söz konusu karyelerde süre giden belli bir iskân faaliyetine dikkat çekmektedir. Nitekim irdelenen misallerin büyük bir kısmı nahiyedeki köy terklerinin geçici bir niteliğe haiz olduğunu, ciddi bir tepkiyi yansıttığını ayrıca köylülerin beraberce ve organize hareket ettiğini düşündürme noktasında önemli kanıtları içermektedir. Üstelik bilhassa boş köylerde sakin kimselerin tarafı olduğu mülk alım-satımları, miras anlaşmazlıkları ile arazi (mülk/miri) ihtilafı ve asayiş hususlarındaki köylü etkinliği ya da toprağa aidiyet bağlarıyla sahip çıkan bireylerin mevcudiyeti bu kanaati daha da güçlendirmektedir⁴³.

⁴¹ H. 1061 yılının hemen öncesine tarihlenen Trabzon kadı sicillerindeki belgelerde "Kebir" nitelemesinden ziyade Lodom ve Lodom-u Sagir isimleri kayıt altına alınmıştır. Bu durum Samaruksa (Kebir ve Sagir), Şana (Kebir ve Sagir), ya da Hoc (Mesaloş, Kerasya, Paravlak vb.), Nefs-i Yomra gibi karyelerin ayrıntı verilmeden ve genel adlarla sicillere yansımaya şekillerinin sıklıkla karşılaşılan bir örneğidir. Dolayısıyla Lodom nitelemesinin aynı isimli her iki köyü, çoğu halde de Lodom-u Kebir adı ile bilinen daha büyük ve önemli olan yerleşim birimini ifade ettiği akıld tutularak H. 1061 öncesinde bu karyede yerleşimin işareti sayılabilecek kayıtlar için bkz. T.Ş.S., 1830, 16/8, 20/6; T.Ş.S., 1831, 19/3. Konuları bir değirmen ve çeşitli mülkler üzerindeki anlaşmazlıklarla ilgili ilâmlara ek olarak doğrudan Lodom-u Kebir adının zikredildiği H. 1061 yılı ve sonrasına ait belgeler için bkz. T.Ş.S., 1831, 96/7; T.Ş.S., 1834, 32/1.

⁴² Hara adı altında kayıtlı arazi anlaşmazlığı ve yaralama konuları ile ilgili H. 1061 öncesi ve sonrasına tarihlenen belgeler için bkz. T.Ş.S., 1830, 39/1; T.Ş.S., 1833, 10/1.

⁴³ Bu köylerin yerlisi olan satıcıların mülklerini niçin elden çıkardıklarına dair incelenen belgelerde güvenlik, ekonomik sorunlar, göç vb. açık birer neden zikredilmediğinden ilgili kayıtların karye terkleri ile doğrudan bir bağlantısının mevcudiyeti ortaya konulamamaktadır.

Kuhla örneği⁴⁴ açıkça köy sakinlerinin farklı bölgelerde; yakın ya da uzak ancak ulaşılabilir köylerde belki de şehirde bulunmakla muhtemeldir ki geri döndüklerinin de işareti sayılabilir⁴⁵. Her ne kadar terk edilen diğer karyelerle alâkalı benzer kayıtlara rastlanılmamakla birlikte Lodom'u Kebir'in yeni yapılan avarız tahriri neticesinde hazırlanan defterde yer alması da bu hususta göz ardı edilmemesi gereken bir ayrıntıya işaret etmektedir⁴⁶. Bunlara rağmen Süfla, Nefs-i Yomra'nın bir kısmı ve Hara'nın ilgili tahrir sürecinin dışında kalması –eğer bu durum daha önceki sayım ve defterlerden kaynaklanan bir uygulamanın ya da eksikliğin sonucu değilse- köylerini terk eden kimselerin vergiden kaçma hususunda kısmi bir başarıya ulaştıkları şeklinde yorumlanabilir⁴⁷. Zira miladi 1682 yılına ait Trabzon Eyaleti'nin arşivlerde bulunan tek mufassal tipteki avarız defterine bu karyelerin tamamının belli bir coğrafi bütünlük içerisinde kayıt edildiği görülebilmektedir⁴⁸.

Yomra Nahiyesi'nin boş köyleri ile alâkalı hüccet ve ilâmların zengin içerikleri karye terklerinin gerçek mahiyetinin anlaşılması noktasında söz konusu yekûnun ihtiyatla değerlendirilmesi gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu çerçevede ilgili belge serisinin adı geçen karyelerin terk edilmesi hususunda tamamen birleştiği, aynı karyelerde yerleşimin varlığına dair bilgi derlenen diğer kayıtların ise dağınık ve bireysel düzeyde veri sağladığı gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca yaşadıkları köyleri terk eden kimselerin hemen hepsinin geri döndüğünü gösterecek içerikte bir belgeye de ulaşamamıştır. Dolayısıyla ya bu köylerde sınırlı sayıda toprağa bağlı vergi yükümlüsü bulunmalı ya da Kuhla örneğine benzer kayıtlar kadı sicillerine intikal etmemiş ve yahut da köylerini bırakıp gidenlerin hepsi geri dönmemiş olmalıdır. Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte söz konusu ihtimallerin tamamının XVII. asrın olumsuz gelişmeleri ile belli bir uyum arz ettiği belirtilmelidir. Nitekim H. 1069 yılına ait vergi anlaşmazlığına dair bir belgede nahiyenin Lodom-u Sagir karyesinin nice sene harabe kaldığı ifadesi kayıt altına alınmıştır. Fakat yine aynı belgede davalı zimmînin gurbette olduğu, dört yıl önce geri dönerek babasının mülkünü zapt etmeye başladığı zikredilmekte ve ayrıca yerleşik karye ahalisinden bahsedilmektedir (T.Ş.S., 1837, 39/3)⁴⁹. Diğer taraftan adı geçen karyenin terk edildiği hususunda herhangi bir veri bulunmamakta yukarıda da değinildiği gibi komşu karye Lodom-u Kebir'in tamamen boş ve nüfussuz olduğu tespit edilebilmektedir. Ancak her iki karyenin de tarihi olarak aslında aynı yerleşim biriminin parçalarını meydana getirdiği dikkate alındığında Lodom-u Sagir'in belli bir süre harabe kaldığı düşünülebilir. Bu da köy terklerinden etkilenen köylerin belli kısımlarının yıllarla ifade edilebilen sürelerce boş kalmış olabileceği ihtimalini de ortaya koymaktadır. Hiç şüphe yok ki aynı dönemde ve neredeyse eyaletin bütün bölgelerine dair vergi ve güvenlik sorunlarını ihtiva eden belgelerde köylülerin "*fırrar, celây-i vatan, terk-i mesken, perakende ve perişan*" gibi olgularla özdeşleştirilmesi ardından bu durumu karye terklerinin izlemesi meseleyi tamamen nüfus kaybından soyut bir şekilde değerlendirmeyi imkânsız hale getirmektedir. En azından her türlü kanuni ve usulsüz vergi taleplerine, güvenliği tehdit eden meselelerin etkisine açık daha dirençsiz köylü kesiminin gerçekten buldukları yerleri daha uzun süreler dâhilinde terk ettiği kabul edilebilir⁵⁰.

Sonuç

XVII. asrın ortası, Trabzon Eyaleti'nde kitlesel köy terklerinin ve kayda değer bir kırsal nüfus kaybının Osmanlı kaynaklarına sıklıkla yansdığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönem adeta yüzyılın tamamında etkisini gösteren kronik sorunların eyaletin nüfus ve yerleşim yapısı üzerindeki kati sonuçlarını muhtevi bir kesiti gibidir. Öte yandan Celâli İsyanlarının ortaya çıktığı ya da nispeten Celâli şiddetine maruz kalınan Anadolu'nun diğer kısımlarından farklı olarak Trabzon Eyaleti'nde ehl-i örf baskısının yanı sıra Girit Kuşatması nedeniyle artan vergi taleplerinin meselenin bu boyutlara varmasında en baskın ve başlıca unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. Zira bahsi geçen olgular, eşkıyalık ve Kazak tehdidi gibi hususların da tazyikiyle eyaletin kırsal bölgelerinde pek çok köyün terk edilmesi şeklinde karşılık bulmuş, başka bir

⁴⁴ Kuhla'nın –hatta Süfla'nın- durumunun ise defterlere kayıt usulü bakımından şüpheli bir mahiyet arz ettiğine daha önce değinilmişti.

⁴⁵ İncelenen kayıtların tamamı köylülerin vergi tahsiline yönelik süreçleri takip ederek karyelerinden ayrıldıklarını, bu süreçler dışında kalan dönemlerde ise köylerindeki mülk ve arazilerine sahip çıktıklarını düşündürmektedir.

⁴⁶ Yukarıda da zikredildiği gibi Lodom-u Kebir karyesinde bu köyün terkinin tescil edildiği H. Muharrem 1061 tarihinden hem önce ve hem de sonra yerleşimin varlığına ve köylülerin yaşamlarını devam ettirdiklerine dair çeşitli kayıtlara ulaşılabilir. Tahrir sürecinde bu durumun anlaşılması ve karye sakini avarız mükelleflerinin deftere kaydedilmiş olması son derece muhtemeldir.

⁴⁷ H. 1061 tarihli olup eyaletin güncel avarız hanelerini içeren listede Yomra Nahiyesi'ndeki vakıf karyelerin de yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu sayım esnasında vakıf köyleri ile tımar köyleri arasında herhangi bir ayırım yapılmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle 1640'lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde gerçekleştirilen bu gibi geniş çaplı tahrirlerde reayanın vergiden kaçma ihtimaline karşı muafların, has ve vakıf köylerinin ayrıca askeri çiftliklerine sığınan reayanın da sayımlara dâhil edildiği ve bu nedenle yukarıda adı geçen karyeler gibi yerleşim birimlerinin defterlerde kayıtlı bulunmamasının düşük bir ihtimal olduğu anlaşılmaktadır (Özel, 2015: 573).

⁴⁸ Söz konusu defterde kayıtlı Yomra Nahiyesi'nin köyleri için bkz. BOA, *Kâmil Kepeci Tasnifi*, nr. 2697, s. 7b-12a.

⁴⁹ Yomra Nahiyesi'nin terk edilmiş diğer karyeleri gibi Lodom-u Sagir'de de bu terklerin sicillere yansdığı yıl olan H. 1061 öncesinde ve sonrasında yerleşimin varlığına dair çeşitli için bkz. T.Ş.S., 1828, 117/5; T.Ş.S., 1832, 104/1, 107/2; T.Ş.S., 1833, 29/2.

⁵⁰ Krş. İnan, 2013d: 328.

ifadeyle kadı sicilleri üzerinden belgelenebilen tarihi bir sebep-sonuç silsilesi içerisinde neticelenmiştir. Nitekim eyaletteki nüfus kaybı yüzyılın başından hatta XVI. asrın sonundan itibaren genel bir eğilime dönüşen söz konusu sorunlardan bağımsız düşünülemez. Ancak Yomra Nahiyesi özelinde karye terkleri ile sonuçlanan köylü tepkisinin vergiden kaçma eğiliminden ötürü geçici bir nitelik arz ettiği dikkat çekmekte ve yöre sakinlerinin karyeleri ile bağlarını koparmak bir yana kısa bir süre içerisinde geri dönebildikleri görülmektedir. Böylesi bir tespiti destekleyen belge serisi aynı zamanda dönemin Anadolu köylüsünün benzer sorunlar karşısında gösterdiği tipik davranış kalıplarının Trabzon Eyaleti'ne has örneklerini de ortaya koymaktadır. Bütün bunlar merkezi yönetimin taşrada kaybetmeye başladığı otoritesinin ya da desentralizasyon olgusunun dönem itibariyle Trabzon Eyaleti'ndeki olumsuz ve yaygın sonuçlarını açıkça gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: (BOA)

Kâmil Kepeci Tasnifi: KK

Nr. 2697.

2. Trabzon Şer'iyeye Sicilleri: TŞS

Nr. 1819, 1821, 1822, 1823, 1825, 1827, 1828, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1837, 1838, 1841, 1846, 1847, 1849, 1853, 1857, 1862.

B. Telif Eserler ve Makaleler

AKDAG, Mustafa (2009). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - "Celali İsyanları"*, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BOSTAN, M. Hanefi (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

____ (2012). "XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul: Nöbetçi Yayınevi, s. 83-103.

COOK, Michael A. (1972). *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London: Oxford University Press.

DÜRSÜN, Yücel (2015). *Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

FAROQHI, Suraiya (2004). "Krizler ve Değişim 1590-1699", Çev. Ayşe Berktaş, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, 2, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 545-757.

____ (2008). "Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)", Çev. Gül Çağalı Güven, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 285-313.

GRISWOLD, William J. (2002). *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, Çev. Ülkün Tansel, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İNALCIK, Halil (1993). "Cizye", *TDVİA*, 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 135-136.

____ (1996). "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 1-14.

____ (1985). "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London: Variorum Reprints, s. 283-337.

____ (2012). "Osmanlı Hukuk Sisteminde Adâletin Üstünlüğü", *Adâlet Kitabı*, Ed. Halil İnalçık ve diğerleri, 1. Baskı, Ankara: Kadim Yayınları, s. 143-206.

____ (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktaş, 1 (1300-1600), İstanbul: Eren Yayıncılık.

İNAN, Kenan (2013a). "Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1648-1656)", *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 195-234.

____ (2013b). "Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 275-293.

____ (2013c). "Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri", *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 121-146.

____ (2013d). "17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat "seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun", *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 307-350.

İSLAMOĞLU, Huricihan (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

JENNINGS, C. Ronald (1993). "Plague in Trabzon and Reactions to it According to Local Judicial Registers", *Hümanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze*, Ed. Heath Lowry ve Donald Quataert, İstanbul: Isis Press, s. 27-36.

ÖZEL, Oktay (2015). "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Haz. Mehmet Öz ve Fatih Yeşil, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 557-591.

PAMUK, Bilgehan (2009). "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası", *Belleten*, 266 (9), s. 115-143.

SEZGİN, İbrahim (2002). "XVII. Asırda Of Kazasının Nüfusu", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil ve Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, Haz. M. Kerim Arslan ve Hikmet Öksüz, 1, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 153-154.

UZUN, Efkân (2008). *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YÜCEL, Yaşar (1974). "Osmanlı İmparatorluğunda Desentralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, 38 (152), s. 657-708.